

FOTOSCHRIFT

NR 8

Bilthoven

Bij het station van het enkele kilometers zuidelijker gelegen De Bilt ontstond rond de vorige eeuwwisseling, op de kruising van het spoor en de Soestdijkerweg, het dorp Bilthoven. Zijn naam kreeg het echter pas op 1 januari 1918. Voor die tijd heette het eenvoudig Station-De Bilt te onderscheiden van De Bilt-dorp. De goedkope grond en de goede verbindingen maakten Bilthoven tot een aantrekkelijk plek om een huis neer te zetten.

Naast het ruim honderd jaar oude huidige eilandstation gaat het plaatselijke verkeer via een merkwaardig scherpe lus en een diep gelegen viaduct onder het spoor door. Aan de zuidkant van het station liggen kleinere en grotere villa's als met losse hand uitgestrooid over de ooit grote stille heide. De overvloedig aanwezige brandkranen herinneren er aan dat van de hei weliswaar niet veel meer te zien is, maar dat de ondergrond nog altijd het risico op moeilijk te controleren branden in zich herbergt. De brandkranen en het daarbij geldende parkeerverbod vormen eigenlijk de meest karakteristieke eigenschap van het dorp.

Uitgesproken fraai is het winkelcentrum De Kwinkelier direct ten zuiden van het station. Het is geheel uit beton en staal gebouwd op het enigszins verhoogde dak van de er bij horende parkeerkelder. De auto's staan er goed opgeborgen, maar zijn toch nog zichtbaar door de ongeveer een meter hoge openingen onder het dak van de kelder. Een brede betonnen trap met bloembakken voert naar het eigenlijke winkelgebied. Alles bij elkaar een sympathieke architectuur waarbij vorm en functie, in de geest van het optimistische naoorlogse neo-modernisme, samenvallen. Wie het zien wil moet er vlug bij zijn, want het geheel wordt momenteel 'in fases' vernieuwd.

Na de vroege periode van villabouw is het dorp in verschillende bouwperiodes met huizen uitgebreid. Bij het station en het winkelcentrum en in het zuiden verscheen bovendien hoogbouw, die duidelijk aanwezig maar toch onvoldoende imposant is om het dorp echt contour te geven, wat wel de bedoeling zal zijn geweest. In een van de flats aan de zuidkant vond een maand geleden een gas-explosie plaats, die na de komst van brandweer en politie werd gevolgd door een tweede explosie. Zeven reddingswerkers zijn gewond geraakt. Achtentwintig appartementen moesten worden ontruimd. De was van toen hangt nog steeds aan de lijn. Op dit moment is een sloopbedrijf bezig om het onherstelbare midden-deel van de flat naar beneden te halen. Een medewerker van dat bedrijf vond driehonderdvijftig euro tussen het puin en stopte die in zijn zak. Inmiddels is hij aangehouden door de politie.

Misschien meer dan door iets anders is Bilthoven bekend geworden vanwege de school De Werkplaats die de spirituele en sociocratische onderwijsvernieuwer Kees Boeke honderd jaar geleden oprichtte. Het was een idealistisch initiatief vol goede en vrijheidslievende bedoelingen, waarbij wel eens de vraag kan rijzen of de ware vrijheid zich af laat dwingen. Maar de school bestaat nog steeds. Wel treurig om op de autoradio te vernemen dat de leerlingen onlangs een doodsb bedreiging hebben ontvangen en het instituut zodoende twee dagen zijn deuren moest sluiten. ‘Een boodschap als deze raakt ons gevoel van veiligheid,’ aldus de burgemeester. Het wat wezenloos ogende dorp is als het ware een microkosmos die uiteindelijk toch een sterke overeenkomst blijkt te vertonen met de echte wereld.

Bilthoven, 2022

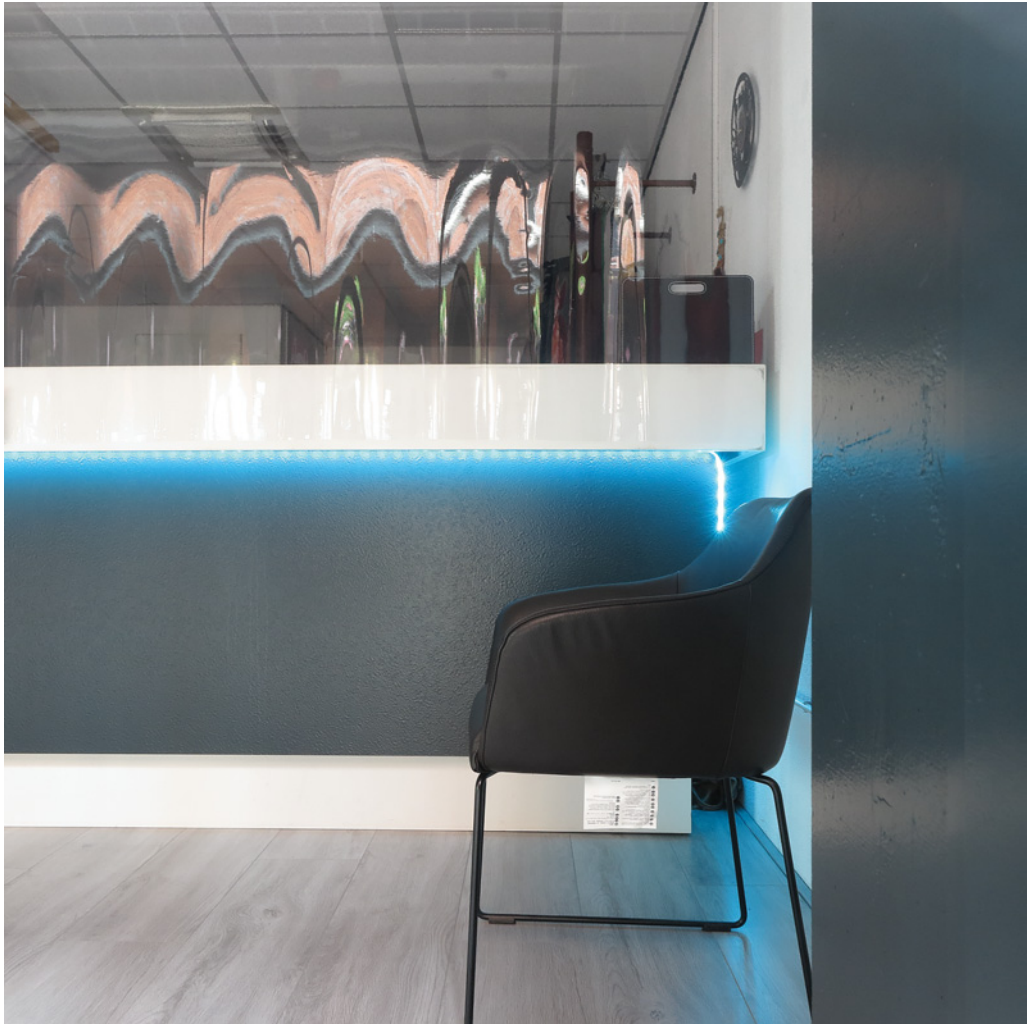
Zaandam, 2021

Hoorn, 2022

Hoogeveen, 2022

Zwolle, 2022

Haarlem, 2022

Zaandam, 2022

Arnhem, 2022

Moscowa

Het is nog maar tien dagen geleden dat de broer van mijn echtgenote bij ons langskwam om zijn nieuwe liefde voor te stellen. Met haar komst in zijn leven was een einde gekomen aan een lange periode van rouw en depressie die hij als weduwnaar door had moeten maken. Zij zouden die avond aanmonsteren op een schip van de bruine vloot om samen een reis langs de waddeneilanden te maken. Twee dagen later bereikte ons het bericht dat de broer op twee mijl buitengaats door een ongeluk met de giek om het leven was gekomen.

Hoewel wij elkaar hooguit één keer in de twee jaar zagen en de band niet erg hecht was, kwam het gebeuren bij mijn vrouw toch behoorlijk aan. Zelf was ik meer in beslag genomen door het vreemde en onverteerbare van het hele geval en van de dood in het algemeen. Stom toeval dat hij als enig dodelijk slachtoffer zich op precies de verkeerde plaats bevond... Een goede kennis corrigeerde mij door op te merken dat toeval niet bestaat. Zij meende dat er een onzichtbaar weefsel van verbindingen aan de gebeurtenissen ten grondslag ligt. Ik denk eerder dat wij hoe dan ook gedwongen zijn te leven *etsi deus non daretur*. Als zou een hogere leiding niet bestaan.

Onvermijdelijk kwam de dag van de crematie op de begraafplaats Moscowa bij Arnhem. Behalve familie en vrienden waren daarbij ook de passagiers van het rampschip aanwezig. Door het gebrandschilderde glazen raam aan de korte zijde van de tentvormige aula viel laat in de middag het wisselende licht fraai over de kist en de bloemen. Een beroepsspreester hield een nogal langdradige meditatie, waarvan ik heb onthouden dat ieder mens uniek is, maar de broer van mijn vrouw wel in het bijzonder. Daarna namen de kinderen het woord. Uit alle toespraken bleek vooral hoeveel de overledene van zijn kinderen en kleinkinderen had gehouden al kon hij dat niet uiten. Zijn zoon herinnerde zich dat zijn vader weleens mee was geweest naar voetballen. Na ruim een uur verlieten wij de aula waar de kist eenzaam achterbleef.

Op de begraafplaats Moscowa, die zijn eigenaardige naam ontleent aan een nabijgelegen boerderij, bevindt zich een groot ommuurd joods gedeelte met beheerderswoning en metaheerhuis in een sobere neoclassicistische stijl. Deze joodse begraafplaats werd in 1864 aangelegd als oudste deel van het hele terrein. Blootshoofds wilde ik het, tegen het gebruik, niet betreden, maar over de muur heen was alles toch goed te zien. Over de verkeersweg die er langs loopt hoopten wij ergens weer het algemene gedeelte op te kunnen. We passeerden een bezienswaardig benzinstation uit de jaren vijftig, maar nergens was een ope-

ning in het hek. Het gevolg was dat we om het hele terrein met joodse, katholieke en algemene delen uit verschillende tijdvakken heen moesten. De totale afstand bedroeg drie kilometer, wat nog een heel eind was voor mijn vrouw, die aan een gebroken heup is geopereerd.

Toen we na een klein uur weer de hoofdingang en het crematorium bereikten, was alles leeg en stil. De vraag hield me ineens bezig waar de kist was gebleven. Na afloop van de ceremonie was die niet met de lift naar beneden gegaan. Wel had ik tijdens de plechtigheid het zachte brommen van de installatie in de kelder gehoord. Had de daadwerkelijke crematie direct na het vertrek van familie en belangstellenden plaatsgevonden? Of vormde zich een wachtrij? Inmiddels was het personeel naar huis. Dat zou dus kunnen betekenen dat de kist pas de volgende dag aan de beurt was. Onbelangrijke vragen waar wel nooit een antwoord op zou komen. Wij aanvaardden de terugreis. Na dertig kilometer werd pal voor onze neus de snelweg wegens werkzaamheden afgesloten. Via een omleiding kwamen wij terecht in het dorp Heerde dat tijdens de pandemie zoveel slachtoffers heeft gekend. Maar een patatzaak was er nog steeds.

Meppel, 2022

Meppel, 2021

Zaandam, 2022

Meppel, 2021

Drachten, 2022

Groningen, 2022

Weener, 2022

Makkum, 2022

Naar een nieuwe tijd

De Amsterdamse wijken Geuzenveld en Slotermeer moesten nog in hun volle glorie verrijzen, toen mijn moeder werd gevraagd er als onderwijzeres Frans les te komen geven. De vraag naar leerkrachten was in die tijd aanzienlijk groter dan het aanbod. Een paar keer per week zorgde de school voor een taxi om haar van oost naar west te vervoeren. Ik werd als 'een vreemde te midden van vreemden' in het houten noodgebouw van een kleuterschool geparkeerd. Daar wachtte ik vergeefs op dingen die komen gingen. Een van de eerste dagen ontstond rondom mijn stoel een enorme ronde plas van tenminste een meter in doorsnee. Nog zie ik de ontzetting in de ogen van de kinderen om mij heen.

Het houten schooltje bevond zich in een uit zand en bouwstraten bestaande grote vlakte met hier en daar een flat en een paar huizen. Maar er verrees al gauw een moderne stad van lucht, licht en ruimte. In geometrische vormen en een fraaie afwisseling van hoog en laag verschenen flats, rijtjeshuizen, winkels, scholen, kerken, parken en sportvelden als getekend op een nog onbeschreven blad. Mijn tante Irene woonde in zo'n moderne lichte flatwoning die voorzien was van een lavette, gemaakt om in te douchen, maar ook geschikt als babybadje of om de was in te doen, en een futuristische storkoker. Afval kon er gewoon in geworpen worden en weg was het. Voorgoed van de aardbodem verdwenen.

Na vijfenzestig jaar is er wel het een en ander veranderd. Natuurlijk het autoverkeer, maar ook de hogere leeftijd van de gebouwen, het achterstallig onderhoud van de openbare ruimte, en het feit dat het westen van de stad oosterser is geworden, doen met elkaar wel afbreuk aan het strakke en lichte dat kenmerkend was voor Nieuw-West. Aan de andere kant leeft, voor wie het zien wil, de geest van de stedenbouwkundige Cornelis van Eesteren er nog steeds voort. Hij was een van de bedenkers van het Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam uit de jaren dertig dat vooral in de jaren vijftig werd geconcretiseerd. De functionalistische principes van het Nieuwe Bouwen waren leidinggevend.

Later was Van Eesteren betrokken bij het ontwerp van Lelystad. Hoewel van de uitwerking van zijn blauwdruk letterlijk gesproken weinig terecht is gekomen, is ook daar het onstoffelijke wezen er van toch voelbaar. Na vergaderingen met de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders maakte hij aantekeningen. Zo noteerde hij begin jaren zestig: 'Griekse steden regelmatig, geen dramatische stad.' Of: 'Hoog ideaal erkent de kunst als wezenlijke drijfveer.' Met de ingenieurs van de dienst sprak hij over 'klaarheid en menselijkheid' en 'een inspirerend samen-

gaan van alle mensen'. Op een foto uit de jaren zeventig staat Van Eesteren afgebeeld in een smetteloos witte doktersjas.

Overgeleverd aan de grillen van mijn moeder kwam ik na ongeveer vier maanden in een heel andere wereld terecht. Halverwege het schooljaar begon mijn lager onderwijs in een van de oudste buurten van Amsterdam. Het gebouw staat mij nog helder voor de geest. In een hoek van het lokaal bevond zich een kolenkachel waar een groot scherm omheen was geplaatst. Op een tafeltje stond een aquarium met een ondoordringbaar groene inhoud. Aan de overkant van de gang was een klein gymnastieklokaal, waarvan het interieur er angstaanjagend middeleeuws uitzag.

De contacten verliepen op 'de eilanden' veel soepeler dan ik op de kleuterschool in west gewend was. Mijn jeugdige klasgenootjes hielpen me om het verloren half jaar in te halen. In de pauze ontfermden meisjes van de muloschool op de bovenverdieping zich over mij. De kinderen waren er over het algemeen brutaal maar hartelijk. Er heerste een fijne ouderwetse mentaliteit die nu niet meer voorkomt en waarnaar ik soms voor een ogenblik een sterk heimwee kan voelen. Na weer een half jaar kwam mijn moeder in betrekking bij een school in de tuinstad waar wij inmiddels waren komen te wonen. Zo werd ik in de moderne tijd teruggeworpen.

Leeuwarden, 2022

Haarlem, 2022

Purmerend, 2022

Enkhuizen, 2022

Krommenie, 2022

Sneek, 2022

Lelystad, 2022

Heerenveen, 2022

De heren van het veen

Halverwege de zestiende eeuw werden op initiatief van drie rijke mannen de Heeresloot en de Schoterlandse Compagnonsvaart gegraven. Waar deze twee waterwegen in een hoek van negentig graden samenkomen, ontstond het centrum van het veendorp Heerenveen. Op dat punt was dan ook tot voor vijftig jaar de dorpskerk te vinden. Later ontwikkelde zich een lintbebouwing in zuidelijke richting langs de weg naar Wolvega. In de negentiende eeuw kwamen naast de welgestelden en het proletariaat een middenstand en een middenklasse op. Oude foto's laten een levendige plaats zien. Overal was grote bedrijvigheid en alle voorzieningen die daarbij horen. In 1864 werd een door de architect Van Brederode ontworpen station aan de lijn van Arnhem naar Leeuwarden geopend. Vier jaar later kreeg het direct ten zuiden van Heerenveen gelegen dorp Oudeschoot een station. Van Heerenveen naar Joure reed een tram.

'Er is alles te bekomen, wat eene Stad kan opleveren,' merkt een anonieme schrijver al aan het eind van de achttiende eeuw over het toen nog kleine Heerenveen op. Maar veel van de oude structuur die op een luchtfoto uit de jaren vijftig nog te zien is bestaat inmiddels niet meer. Van eind jaren zestig tot begin jaren tachtig zijn veel karakteristieke bouwwerken gesloopt. De dorpskerk moest het als eerste ontgelden. Daarna volgden onder andere het station, het postkantoor, de watertoren en de schouwburg. Nu lijkt het of Heerenveen zich nooit heeft kunnen herstellen van een bombardement. De twee historische huizen Crackstate en Oenemastate zijn blijven staan, maar bevinden zich verweesd en zonder samenhang in een desolaat aandoende omgeving.

In de jaren zestig en zeventig is Heerenveen aan de westkant uitgebreid met weinig zeggende woonwijken. Een markant punt vormen wel de drie zogenaamde Muntflats ter hoogte van het nieuwe station tussen het spoor en de wijk De Greiden. Ooit had op de bovenste verdieping van flat C, tegenwoordig Heechsicht genoemd, de gedreven schilder Sjoerd de Vries zijn atelier. Hij maakte met mes en verf kunstwerken van gelaagd karton. Op de begane grond zijn tegenwoordig klinieken voor lijders aan overmatige beharing of obesitas gevestigd. Midden in de wijk bevindt zich het muziekcentrum De Rinkelbom. Sprankelen van artistiek leven doet het daar niet echt. Als iemand er onverhoopt een concert komt geven, luidt de waarschuwing: 'Je moet niet denken dat we verder nog iets voor je doen.' Het subsidieinfuus is, net als in het plaatselijke Posthuis Theater, het enige dat er goed werkt.

De merkwaardige langgerekte structuur van Heerenveen is nog steeds duidelijk

herkenbaar. De afstand van het noorden tot het zuiden met daarbij gerekend de tot de gemeente horende aangrenzende dorpen bedraagt ongeveer zeven kilometer. Honderd jaar geleden woonden in het noordelijk gelegen Nieuwebrug de arbeider Bouwe Hofstee met zijn vrouw Henderika Jonker en in het aan de zuidkant gelegen Oudeschoot bij het station de boerenknecht Saekele Melein met zijn vrouw Hendrika Margaretha de Lange. Daar tussenin iets naar het westen woonde Saekeles vader de winkelier Johannes Jildert Melein met zijn huishoudster de weduwe Antje Boelsma in het dorp Nijehaske. Deze drie gezinnen speelden de hoofdrol in rechtzaken uit maart en juni 1928 die alle kranten in het hele land bezighielden.

Op 17 december ontving de vrouw van de jonge Melein een pakketje met daarin twee krentenbroodjes, twee taaimannen, een boekje en een rond broodje met rookvlees. Hendrika vertrouwde het zaakje niet, omdat het al sinterklaas was geweest en het nog kerstmis moest worden. Ze ging met het pakje naar rijksveldwachter Frans Boersma die apotheker Hendrikus Gerardus van Endt raadpleegde. Hij constateerde een wit poeder onder het vlees. De directeur van de provinciale keuringsdienst en scheikundig ingenieur Meijer Kauffman stelde vervolgens vast dat zich in het *corpus delicti* de meer dan laetale hoeveelheid van 2,135 gram arseentrioxiede bevond. Na een scherp verhoor viel de verdachte Henderika Jonker 'door den mand'. Voor de rechtbank ontvouwde zich een zaak die op hoofdlijnen wel maar toch in details niet helemaal duidelijk is geworden.

Vrouw Hofstee was werkster bij de ziekelijke vrouw Melein en ook bij de oude Johannes Melein. Saekele kreeg een verhouding met haar. Hij vertrok na verloop van tijd met Henderika en haar drie jongste kinderen naar Duitsland. Daar werden ze teruggestuurd vanwege het feit dat ze niet getrouwd waren. Inmiddels was Henderika zwanger van Saekele. Ze wist dat haar man Bouwe Hofstee, met wie ze in onmin leefde, het kind zeker niet als het zijne zou erkennen. Om een huwelijk met Saekele mogelijk te maken, ontstond het plan zijn bedlegerige vrouw te vergiftigen. Johannes Melein zou daarbij hebben geholpen. De oude Melein werd verdacht van aanzetten tot moord en leveren van het rattengif. Hij had een hekel aan zijn schoondochter en zou gezegd hebben dat Hendrika de Lange 'út 'e tiid moat'. De twee zaken kwamen tegelijk voor de rechter.

Henderika Jonker stond tijdens de eerste zitting met een zuigeling op haar arm voor de Leeuwarder rechtbank. Ze verzocht de president om een voorwaardelijke straf, maar die kon dat niet beloven. Het resultaat van de twee zaken was dat Henderika vijf jaar hechtenis kreeg opgelegd en dat de oude Melein werd vrijgesproken vanwege gebrek aan bewijs. Drie maanden later diende een hoger

beroep bij het hof. In zijn pleidooi omschreef advocaat Reinder Veldman de verdachte Henderika Jonker als een hulpeloze figuur die niet geheel aansprakelijk is voor haar daden. Hij wees er op dat verdachtes man en kinderen ‘niets liever verlangen dan haar weer in hun midden te hebben’. Zij zou vooral een werktuig in handen van ‘een ander’ zijn. Maar het hof bevestigde in beide zaken de vonnissen van de rechtbank.

Johannes Melein overleed vier jaar na zijn rechtszaak. In het verdere verloop is het opvallend dat de beide huwelijken in stand zijn gebleven. Of Bouwe Hofstee het koekoeksjong uiteindelijk toch heeft erkend, is niet makkelijk na te gaan. Als hij in 1961 overlijdt, wordt in de rouwadvertentie gesproken van ‘mijn beste man, vader, groot- en overgrootvader’. De begrafenis vond vanuit de hervormde consistorie van Terband plaats. Twaalf jaar later werd zijn vrouw Henderika Jonker met hem in de dood herenigd. Hendrika de Lange overleed tien jaar na de rechtszaken. Saekele hertrouwde een jaar later met Maria Hendrika Jansen in de Wal. Het paar ging in Rijswijk wonen. Maria overleed in 1979. Drie jaar later kwam op zeer hoge leeftijd een einde aan het aardse bestaan van Saekele Melein na te zijn voorzien van het heilig sacrament der zieken. In de parochiekerk van de Heilige Geest in Heerenveen vond de requiemmis plaats gevolgd door bijzetting in het familiegraf op de rooms-katholieke begraafplaats aan de Rotumerweg.

In zijn pleidooi voor het hof herinnerde advocaat Veldman er terloops aan dat in het nabijgelegen Jubbega nog maar twee maanden eerder ook een moordpoging met een laetale hoeveelheid arsenicum van ruim zeven gram plaatsvond. Een ‘jonge en zeer gezond uitziende’ vrouw probeerde, geholpen door haar geliefde, de man waarmee ze getrouwd was uit de weg te ruimen, maar die herstelde van de aanslag. Merkwaardig is de laconieke houding van het slachtoffer voor het hof. Hij haalde zijn schouders op en besloot zijn verklaring met de mededeling dat alles vergeven is. Na de gevangenisstraf wilde hij gewoon met zijn vrouw en vier kinderen verder leven. Uit de archieven blijkt dat het anders is gelopen. De echtgenoot liet zich een jaar later toch scheiden en trouwde kort daarop met een zuster van de daderes. Na het uitzitten van zware vrijheidsstraffen trouwden de beide gifmoordenaars ruim tien jaar later alsnog met elkaar.

De verslagen van deze twee zaken, hoe ernstig de feiten ook mogen zijn, laten toch op momenten ruimte voor een glimlach. Anders is dat bij een moordaanslag die veel later plaatsgreep in de liftenhal van Muntflat A die tegenwoordig Romsicht wordt genoemd. Een belangrijk verschil is dat deze aanslag wel is geslaagd. Daarbij is het een troosteloos verhaal van het begin tot het eind. Aanleiding was dat het aan drank en drugs verslaafde slachtoffer onder invloed van

die middelen zijn broer, zus en ouders mishandelde. Na tien jaar in een hel geleefd te hebben, kwam de familie tot het eensgezinde besluit het zwarte schaap uit de weg te ruimen. Ze spaarden geld, schaften een wapen aan en benaderden via een tussenpersoon een huurmoordenaar. Ook de vrouw van het slachtoffer betaalde mee.

Tijdens de kerstnacht maakten vier kogels een einde aan het leven van de drugs-verslaafde lastpost. In een advertentie opgegeven op eerste kerstdag wensen zijn verbijsterde burens vrouw en familie veel sterkte toe. Maar al gauw werden er aanhoudingen verricht. Het moordwapen is dankzij een getuigeverklaring in de Heerensloot teruggevonden. De huurmoordenaar en de tussenpersoon werden tot zware vrijheidsstraffen veroordeeld, maar ook de straf voor de broer die het plan had beraamd viel hoog uit. De zus werd iets minder zwaar gestraft en de overige familieleden, die ten minste op de hoogte waren van de plannen, lijken vrijuit te zijn gegaan. De rechtbankpresident had er tijdens de behandeling van de zaak al op gewezen dat de familie uit de stukken naar voren komt als ‘een fatsoenlijk stel mensen’. Niettemin is het opmerkelijk dat medeplichtigen en daders het slachtoffer in Turkije lieten begraven. Hij blijft tenslotte familie, moeten ze gedacht hebben. Bovendien gunt iemand het zijn ergste vijand niet om in Heerenveen dood gevonden te worden.

Lelystad, 2021

Lelystad, 2022

Lelystad, 2022

Lelystad, 2022

Oldenburg, 2022

Oosterzee, 2022

Predikanten in Oosterzee

Aan de zuidkant van het Tjeukemeer liggen de haast onooglijk kleine dorpen Oosterzee en Echten met los er van als een soort kolonies de later ontstane veel grotere buurtschappen Gietersebrug en Echtenerbrug. Oosterzee was ooit de hoofdplaats van de grietenij Lemsterland. Vandaar het merkwaardig grote en steeds aandoende rechthuis. In de beide kernen staat een hervormde kerk met pastorie. Bovendien staan in Oosterzee en Echtenerbrug gereformeerde kerken met pastorieën. De ingewikkelde en merkwaardige kerkgeschiedenis van de dorpen aan het einde van de negentiende en begin van de twintigste eeuw leidde er toe dat apart van elkaar, naast de hervormde kerken, de Gereformeerde Kerk te Echten en de Gereformeerde Kerk te Echten en Oosterzee ontstonden. Pas in de jaren zeventig kwam het tot een fusie. Een hoofdpunt in de discussie was dat het kennelijk meer bevindelijke Echtenerbrug lekenpredikers benoemde, waar de kerkeraad in Oosterzee niets van moest hebben. Op dit moment staat er een gereformeerd kerkgebouw uit de jaren vijftig in Echtenerbrug en verkeert het kerkgebouw van Oosterzee in vervallen staat. In 1980 werd het gekocht door de kalvermester Albert Hooijer.

Nog steeds komt de reiziger onder de indruk van de weidsheid en de verlatenheid van de Lemsterlandse veenpolders. De paar dorpen en buurtschappen verdwijnen bijna in het landschap. Moeilijk voorstelbaar dat daar langdurig op het kerkelijk erf is gestreden. Interessant bovendien dat bij ontleding van de oude kwesties duidelijk blijkt hoe de meningsverschillen van veel groter dan plaatselijk belang zijn en van grotere betekenis dan een louter persoonlijk conflict. Het geografische isolement is enorm en toch stonden het kleine Oosterzee en het kleine Echten geestelijk wel degelijk in verbinding met de grote wereld. Nu zijn alleen het hervormde kerkgebouw van Echten en het gereformeerde kerkgebouw van Echtenerbrug nog in gebruik. De kerkgenootschappen zijn bovendien sinds 2009 gefuseerd. Het is de vraag hoeveel lidmaten er van de in het totaal ruim vijfhonderd nog een dienst bijwonen. Nog even en niemand weet nog iets van de geschiedenis die de dorpen in hoge mate moet hebben beheerst.

De voorgevel van het gereformeerde kerkje in Oosterzee is ergens in de jaren vijftig gemoderniseerd, maar het gebouw zelf lijkt nog vrijwel in dezelfde staat als honderddertig jaar geleden. De pastorie uit de jaren zestig verving een ouder exemplaar. Maar de hele situatie is nog net als die in 1909 was toen daar Klaas Minnema zijn eerste gemeente diende. Hij nam de christelijk gereformeerde huishoudster Hendrika Sophia de Klerk mee uit Amsterdam, waar hij aan de Vrije

Universiteit had gestudeerd. Maar het zat niet mee. Na twee maanden in functie te zijn geweest, moest Hendrika naar de Inrichting voor Krankzinnigen Vredelust in Bergen op Zoom worden overgebracht. Korte tijd later trouwde Minnema met Uilkje Akkerman. Daarna aanvaardde hij een beroep naar Garijp, waar hij de rest van zijn leven is gebleven. Hij stond bekend als een rechtzinnige en autoritaire predikant die de boeren verbood op zondag melk naar de fabriek te brengen: 'Op de dag des oordeels zullen de koeien tegen u getuigen.' Zijn dochter Tjitsche trouwde met de eveneens rechtzinnige boerenzoon Jouke Hoekstra die enkele jaren als hulppredikant op mijn eigen dorp werkzaam is geweest.

Hoe treurig het noodzakelijk vertrek van de huishoudster ook moet zijn geweest, deze gebeurtenis verbleekt in dramatisch opzicht vergeleken bij wat zich aan de overkant van de straat in de hervormde pastorie in dezelfde tijd afspeelde. Minnema's collega Abel Ewoldt was getrouwd met Geertje Leenstra, maar onderhield daarnaast een intieme relatie met de dienstbode. De predikant werd voor een jaar geschorst en het meisje ontslagen. Na de schorsing verviel Ewoldt in dezelfde fout met de nieuwe dienstbode Lamkje van Zanden. Zij werd ontslagen, maar dominee bleef contact met haar houden. De spanningen in de pastorie waren ondertussen hoog opgelopen. Toch fietste Ewoldt zijn vrouw op een dag in februari tegemoet als zij terugkeert van een bezoek aan haar moeder in Sneek. Op de terugweg in de mistige nacht raakte mevrouw Ewoldt te water en verdronk. Bij de lijkschouwing werden verwondingen geconstateerd en er waren inconsequenties in Ewoldts verslag. Het proces voor de rechtbank in Crackstate te Heerenveen kreeg grote belangstelling van publiek en pers.

Tegen de verwachtingen in kwam de rechter op grond van verklaringen van getuigedeskundigen tot vrijspraak. Nog geen jaar na zijn onmiddellijke invrijheidstelling trouwde Ewoldt met Lamkje. Het proces en de hele gang van zaken die er aan vooraf ging, is in de kranten breed uitgemeten. De grote vraag die iedereen zich toen stelde en mij nu bezighoudt, is natuurlijk: 'Heeft hij het gedaan of heeft hij het niet gedaan.' Maar een minstens zo interessante vraag is hoe het verder ging. Ook daarop is nauwelijks een antwoord te geven, omdat de summere bronnen vrijwel niets loslaten. Nog een enkele keer duikt de naam Abel Ewoldt in de archieven op. Het echtpaar verhuisde naar Haarlem en Zandvoort en uiteindelijk naar Amsterdam. Hij gaf op van beroep boekhandelaar te zijn en in de jaren twintig raakte hij betrokken bij een handelsmaatschappij die een middel tegen mond- en klauwzeer op de markt bracht. In 1913 werd zoon Otto geboren, die in Amsterdam naar het Barlaeusgymnasium ging, waarna hij theologie studeerde aan de Gemeente Universiteit. Later was Otto Ewoldt onder meer werkzaam als zendingspredikant in Nieuw-Guinea, waar hij een zeker

succes had met het bekeren van papoea's.

Zoon Johannes Jan uit Ewoldts eerste huwelijk brak zijn studie af, ging varen en werkte daarna als handelsvertegenwoordiger. Op 22 april 1932 overleed zijn vader. Bij de datum 1 juni staan hun beider namen op een lijst van de strafgevangenis aan de Havenstraat. Johannes is er ruim een jaar gedetineerd geweest. Waarom de naam van zijn vader vermeld staat is onduidelijk, want over de omstandigheden laat het papier niets los. Vermoedelijk woonde Johannes nog bij zijn vader en stiefmoeder. In 1941 trouwde hij met Hendrika Maria Pel, nadat hij zich bij de nationaal-socialisten had aangesloten. Na de oorlog was hij werkzaam bij het Amsterdamse huis-aan-huisblad De Echo. Hij overleed in 1973. Boven de rouwadvertentie staan regels uit het gereformeerde gezangboek: 'Verwerp mij niet, die op uw vrijpraak wacht, maar troost mij met uw woord: het is volbracht.' Natuurlijk zouden wij allemaal deze verzuchting kunnen slaken. Maar de lezer van de advertentie vraagt zich af of de weduwe aan een bepaalde gebeurtenis in het bijzonder heeft gedacht. En wat dat dan geweest kan zijn.

Haarlem, 2022

Assen, 2022

Zaandam, 2022

Drachten, 2022

Lelystad, 2022

Almere, 2022

Oldenburg, 2022

Bad Zwischenahn

Al verschillende keren waren wij in het kuuroord Bad Zwischenahn om toch opnieuw verrast te worden. De hoofdstraat is weliswaar niet anders als die van een gemiddelde provincieplaats, maar via de lommerrijke weg naar het kuurpark betreedt de bezoeker een heel andere wereld. Voor het negentiende-eeuwse kuurhotel voeren onberispelijke, licht glooiende gazons en geurende rozenperken naar de oever van het door bossen omzoomde Zwischenahner Meer. Twee witte salonboten varen op regelmatige tijden langs drie aanlegplaatsen. In de verte aan de overkant is tussen de bomen nog net het chique hotel Meerblick zichtbaar. Ooit trof ik er voor het terras een wanhopige man die door het getreuzel van zijn vrouw de afvaart van de rondvaartboot dreigde te missen. ‘Mutti, schneller, schneller.’

In het kuurpark zit hier of daar iemand op een bankje met zijn been te zwaaien, het zogenaamde ‘bimmeln’, of loopt een ander met volle concentratie op blote voeten rondjes in een pierenbadje. Toch is de schaal betrekkelijk bescheiden vergeleken bij kuuroorden als Bad Rothenfelde of Bad Bentheim. Wel is er een enorm aanbod aan alle mogelijke therapieën. Zo is er bijvoorbeeld een *Heilpraktikerin* die een stofwisselingsprogramma in combinatie met holistische laboratoriumdiagnostiek en acupunctuur aanbiedt. Of zijn er doktoren die zich bezighouden met diverse vormen van natuurgeneeskunst en homeopathie. Maar het absolute hoogtepunt wordt gevormd door de *Biochemie* van de in Bad Zwischenahn geboren Wilhelm Heinrich Schüßler.

In de negentiende eeuw ontwikkelde de autodidactische medicus een theorie die draait om het gebruik van elf zouten. Schüßler, die op onduidelijke gronden een artsbrevet kreeg, bleef zijn therapie, ondanks de verworven titel, zelf als volksgeneeskunst zien. Na zijn dood werden zijn inzichten om die reden door de nationaal-socialisten omarmd. Proeven op gevangenen in een concentratiekamp leidden echter niet tot gunstige resultaten, zodat de populariteit van de ‘biochemie’ afnam. Het gedachtegoed bleef echter in verenigingen bewaard, en nam in de jaren negentig opnieuw een hoge vlucht. Voor zijn geboortehuis en naast het gemeentehuis van Bad Zwischenahn staat nu op een pilaar de bronzen kop van Schüßler. Het beeld was vlak na de oorlog in een vijver gegooid, waaruit het vijftien jaar geleden weer is opgevist.

Wij wilden toch weer het oude kerkje met de twee torens bezoeken. Het heeft immers een bezienswaardig altaar van fraai gepolychromeerd houtsnijwerk en beschilderde balkons met beelden uit het oude en nieuwe testament. Maar toen

werd op het pad vlak voor de ingang mijn oog getroffen door het opschrift van een familiegraf. Een eenvoudige 'veldsteen' toonde behalve een naam twee runen-tokens. Waar hadden wij zoiets eerder gezien? Op de *Ahnenstätte* Hilligenloh bij het plaatsje Hude. In de jaren dertig werd die begraafplaats op voorspraak van generaal Ludendorff gesticht. Er is dan ook een veldsteen als herinnering aan hem geplaatst. Daarop staat in een runenachtig alfabet: 'Dem grossen Freiheitkämpfer General Erich Ludendorff in dankbarem Gedenken.' De generaal uit de Eerste Wereldoorlog was een doorgewinterde racist en complotdenker. Hij en zijn vrouw Mathilde Spieß kregen indertijd problemen met de nationaal-socialisten, omdat ze niet alleen een hekel hadden aan joden en vrijmetselaars, maar ook verdenkingen koesterden jegens de katholieken. Zelf propageerden zij de verering van de oude Germaanse goden.

De runentekens bij het kerkje vormden achteraf gezien een keerpunt. Mijn vrouw en ik keken nu toch wel een beetje anders naar het therapeutisch ingestelde plaatsje. En dan te bedenken dat ik er ooit mijn voorraad oude Duitse merken in de collectebus had gedeponneerd. Het krantenarchief bracht het een en ander aan het licht dat niet bepaald wees op een groot zelfreinigend vermogen. Bad Zwischenahn was al vroeg een bolwerk van het nationaal-socialisme. De Gausa-Kapelle liet er in 1931 met energieke marsen honderden toeschouwers 'de ellende van de systeemregering vergeten'. Nog het jaar voor de machtsovername van 1933 sprak de grote leider zelf er een menigte van twaalfduizend man toe. Na vijf jaren van strijd volgde de consolidatie. In 1939 werd de imposante watertoren van de bekende nazi-architect Fritz Höger in de opbloeiende badplaats het symbool van het derde rijk. Maar het euthanasiebesluit van dat jaar stond aan het begin van een gruwelijke periode in de tot dezelfde gemeente horende *Irrenheilanstalt zu Wehnen*. Het gesticht bestaat nog steeds.

Bad Zwischenahn is een aardig plaatsje in het lieflijke Ammerland. Het derde rijk bestaat niet meer. Maar die runentekens vlak voor de kerkdeur zaten me dwars. Het was maar goed dat mijn echtgenote op de terugweg reed, al was ik niet altijd gerust op haar concentratievermogen na een lange, warme en ener-verende dag. 'Mutti, Spur halten!' Maar mij stond het vraagstuk voor de geest wat toch de samenhang is tussen mythisch denken en de populariteit van alternatieve geneeswijzen. Zeker is in elk geval dat schepper en schepping door elkaar gehaald worden en dat het perspectief daarmee is omgedraaid. Voor christelijke deemoed is geen plaats. 'Das Volk soll wieder froh und glücklich werden,' schreef de *Oldenburgische Staatszeitung* op 3 juni 1939. Het tegendeel gebeurde. Niemand is iets opgeschoten met het nationaal-socialisme net zo min als de strompelende ouwetjes in het kuurpark iets hebben gehad aan hun holisti-

sche diagnostiek, natuurgeneeswijze of biochemische zouttherapie. De enige werkzame bestanddelen van die druppels en tabletten zijn dwingelandij, onverdraagzaamheid en haat.

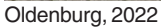
Oldenburg, 2022

Oldenburg, 2022

Oldenburg, 2022

Oldenburg, 2022

Lelystad, 2022

Zwolle, 2022

Glaube an die Welt

Laß ab von diesem Zweifeln, Klauben,
vor dem das Beste selbst zerfällt,
und wahre dir den vollen Glauben
an diese Welt trotz dieser Welt.

Schau hin auf eines Weibes Züge,
das lächelnd auf den Säugling blickt,
und fühl's: es ist nicht alles Lüge,
was uns das Leben bringt und schickt.

Und, Herze, willst du ganz genesen,
sei selber wahr, sei selber rein!
Was wir in Welt und Menschen lesen,
ist nur der eigene Widerschein.

Beutst du dem Geiste seine Nahrung,
so laß nicht darben sein Gemüt,
des Lebens höchste Offenbarung
doch immer aus dem Herzen blüht.

Ein Gruß aus frischer Knabenkehle,
ja mehr noch eines Kindes Lall'n
kann leuchtender in deine Seele
wie Weisheit aller Weisen fall'n.

Erst unter Kuß und Spiel und Scherzen
erkenntst du ganz, was Leben heißt;
o lerne denken mit dem Herzen,
und lerne fühlen mit dem Geist.

Geloof in de wereld

Laat toch de twijfel, argwaan varen,
zelfs 't beste valt zo uit elkaar,
blijf het geloof in je bewaren
in deze wereld ondanks haar.

Zie naar de glimlach van een moeder,
die teder naar haar kindje kijkt,
en voel: niet leugens zijn het louter,
wat ons het leven brengt en reikt.

En, hart, wil jij geheel genezen,
wees zelf waarachtig, zelve rein!
Wat wij in wereld, mensen lezen,
is slechts de spiegel van óns zijn.

Je wilt de geest zijn voedsel geven,
geef het gemoed dan ook zijn part,
daar openbaring van het leven
nog altijd opbloeit uit het hart.

Een frisse groet uit jongenskelen,
het eerste stamelen van een kind
kan aan de ziel een licht meedelen
dat van het licht der wijsheid wint.

Pas onder kussen, spelen, schertsen
ontdek je 't leven nog het meest;
o leer toch met het hart te denken,
en leer te voelen met de geest.

Theodor Fontane (1819–1898)

Alle foto's en teksten zijn op twee uitzonderingen na van de auteur en verschenen niet eerder. Het gedicht op pagina 62 is in 1895 door Theodor Fontane geschreven en de foto op de achterpagina is vermoedelijk door Pieter Bakker sr gemaakt.

Tekst en fotografie	Pieter Bakker
Uitgave	Stichting Kunst en Wetenschap
Druk	Van der Eems Easterein
Copyright	© 2023 P.I. Bakker
ISBN	978-90-79151-27-1
NUR	653
ISSN	2542-5420